

Azt az időt, amelyben a fájdalom a végső pillanat előtti kiszolgáltatottsággal keveredik, amelyben a mondandó, a nagy kérdés már nem az: na, ki jön velem sárkányt ölni?, hanem az, meddig lehet még látni (akár a sárkány mellett) bármit, bárkit.

ALETTA VID

„Akinek már nincs több titka...”

A nyolcvanas évek során elhíresült, ún. rendszerváltó verseinek köszönhetően Nagy Gáspár mint afféle ellenzéki költő-gerilla vált ismertté. Líráját sokan eszköznek, hatásos fegyvernek tekintették, s talán nem is minden alap nélkül, hisz *Az Öröknyár. Elmúltam 9 éves* vagy a *Műlik a jövőnk* rendszerellenes üzenetének valódi hatását inkább a cenzúra, mintsem a szakmaibeli reakciója alapján lehetett felmérni. Nagy „kibiztosított beszédei” robbantak, olykor áldozatokat is követelve: *A fiú naplójából* című versének közlése után szóratott szét például 1986 júniusában Tiszatáj a teljes szerkesztőgárdája – mintegy a detonáció lökéshullámában, bosszúból, büntetésből.

Az ellenállás mítosza tehát eltörölhetetlenül kapcsolódott Nagy Gáspár személyéhez, s kritikusan is ebből a szempontból bírálták, mondván, közéleti költészet szókimondó, de kevésbé esztétikus, magyarázatlán túl igaz ahhoz, hogy szép legyen. Pedig a szerző ezt a két értéket sosem látta elkülöníthetőnek. Számára az irodalom nem magasművészet vagy mentsvár, hanem a valóság nagyon is konkrétan megtapasztalható vetülete volt; 1989-es, *Kiszálló önkéntes* című versének mottója – egy Danilo Kiš-idézet – sokat elárul mentalitásáról: „A vérbeli író korunkban is szabadságharcos börtöntöltelék, s épp e kockázatos léthelyzet vállalása különbözteti meg a betűvetés kufáraitól, akik továbbra is dédelgetett védencei az intézményesített társadalomnak.” Más kérdés, hogy a szabadságharcos küldetése, szerepe mennyire vállalható és tálalható hitelesen a rendszerváltás utáni években is. Nagy Gáspár alkotói pályája második felében sem revideálta nézeteit – éppen csak a viszonyok változtak körülötte, s gondolkodásmódja, erkölcsisége alapján kivédhetetlenül „sorolódott” a megfelelő politikai-kulturális szekértáborba. Hogy ez a pártosodás

egyébként mennyire nem volt Nagy Gáspár ínyére, azt tökéletesen illusztrálja az 1993-as keltezésű *Békebeli kannibálok* pár sora is: „Akikkel eddig / egy asztalnál / most külön ülünk / hamis boroknál / nézük a jövőt / ködbe térül / fölös homállyá / hitünk nélkül”. Bár a szabadon választott és gondosan őrzött frontvonalakat ő sem volt képes átlépni, költészetét túlmutatott a torzsalkodásokon, a megosztott mai kocsmán – és végül: túl a fáradó test határain is. A Jékely Zoltán, Nagy László, Weöres Sándor hatását is magába fogadó organikus líra továbbél, mert ereje nem a szembenállásból – vagyis a másik erő jelenlétéből –, hanem a hitből származik. A hit pedig soha el nem évülő energiaforrás.

A Püski Kiadó gondozásában és Görömbei András (a költő monográfusa) szerkesztésében megjelent *Összegyűjtött versek* impozáns, komor kötet. Külsőjében emlékművet idéz: a fekete gyászkeretbe zárt, tömbszerűen üres betűk mint negatív véset adják ki a nemrég elhunyt költő nevének monogramját – paradox módon örökítve meg a hiányt. A vastag, több mint hétszáz oldalas könyvet Görömbei a három nagy gyűjtemény – s közvetve tizenegy „kis” verseskötet – összefoglalásával hozta létre. A *Szabadrabok – egybegyűjtött versek az 1968 és 1998 közötti műveket foglalja össze, az Ezredváltó, sűrű évek* anyaga a 2003-as évvel zárul, a *Sárfelirat* posztumusz kötete pedig a későbbi, már kiadatlan munkákat tartalmazza. A Nagy Gáspár-életmű így mintegy folyamatában válik megismerhetővé, kezdve az 1968-as keltezésű első versciklustól (*Téjfogak a „prae”-korszakból*) a *Sárfelirat* utolsó verséig, amit a költő halála előtt rövid idővel, 2007 januárjában vetett papírra (*Bízható Vasy Géznak*). A verseket együtt olvasva különös látni, hogy Nagy Gáspár egész életében mennyire *egy-ügyű* költő volt. Gondolkodásának fő axiómáját 1956 októbere jelentette, ehhez a dátumhoz tért vissza minden alkotói korszakában: a forradalom egyszerre volt számára mítosz és kézzel fogható valóság, feloldás nélküli dráma, melyben a holtak temetetlenül, gyilkosaik pedig nevezetlenül maradnak. A múlt évi, falakra firkált szlogent – „Minden nap ’56!” – már gyermekkorától fogva erkölcsi parancsként hordozta magában. Arra emlékezett, amit személyesen nem élhetett meg – 1956-ban hétéves volt, paraszti családját pedig az események szele nem, csak a bosszú lökéshulláma érte el –, mégis életreszólóan kötelezte el magát a forradalom mellett. Szellemisége korántsem volt Don Quijote-i, s hogy nem szélmalomharcot vívott, azt mindennél bizto-

sabban igazolta a fokozott cenzori figyelem s az időnkénti retorziók kíméletlensége is. Költőként Nagy Gáspár legfontosabbnak a látás és a megnevezés feltétel nélküli tisztaságát tartotta; ahogy a nagy port kavarázó *A Fiú naplójából* utolsó sorában fogalmaz: „míg a szem él, látni kell, fele-Barátaim”. Groteszki tény, hogy pont ez a rezzenéstelen tekintet homályosult el az utolsó időkben.

Nagy Gáspár összegyűjtött versei közül – a gyűjtemény nagy terjedelme miatt – csak néhányat emelek ki, s főként korai műveket: a leltár hiányos – azonban így is nyomon követhető a költő stílusának, nyelvhasználatának fokozatos alakulása, csiszolódása a viszonylag statikus tematika körül. A *Téjfogak...* ciklusa egyenetlen színvonalú, kamaszos hevületű darabokat és később is vállalható verseket egyaránt tartalmaz. Kiemelkedő közöttük az állami ünnepélyek hazug kedélyességét parodizáló, infantilis-fanyar humorú *A néptribunus* (1970): „a körhintából naponta kieshet valaki, / másokat kilöknék, / portól nehéz / a mikrofonon beolvasott / kívánság és zeneszám / ki nyer, ki veszít: mindenki jól szórakozik”. Kerek, arányos vers *A kézen állani* (1971), amely a cigánykerékbe tört költő ars poeticája lehetne – sorsjáték egy feje tetejére fordított világban. A *Lehetnének a tanítványok*-ban először szerepel a később többször visszatérő toposz, a keresztire feszítés ikonikus pillanata, itt éppen keserű szarkazmussal megjelenítve: „a kereszt alumíniumból / a töviskorona sztaniolból / a kendőd fehér gyolcsból / a szögek műanyagból” – szól az ítélet, megidézve az út menti feszületek ázó, rozsdamarta Krisztusát; a végrehajtó lánzdzsája viszont színarany, s ecete borra édesül. A hatalom csábítva is fenyegető, személytelen jelenléte később szinte állandósul Nagy műveiben – anyagi szimbólumává pedig jellemző módon a két nemesfém, az arany és az arulás ezüstje válik. A háromstrófás *Biztatgatók* szintén erős mű, a középső szakasz nyelvi zsonglőrjátéka pedig önálló versként is megállná helyét: „A forradalom idején / az idő mérlegén / a mérleg nyelvén / a nyelv hegyén / volt a szó – / de nem mondták ki: / vártak a forradalomra.” Végtelenített, mozdulatlan mese, amiből mind a cselekvés, mind a kezdő-befejező láncszem hiányzik – hiányra alapozva áll a szó-torony. Nagy Gáspár valódi költő-karrierje 1973-ban, az *Élet és Irodalom* Új hang rovatában történő bemutatkozással kezdődött – az oldalt Nagy László szerkesztette –, s méltó folytatásként, *Szaltószabadság* című versével nyitott aztán az 1975-ben induló *Mozgó Világ* is. (A verset cenzori hatásra Nagy *Csak*

nézem Olga Korbutot címmel közölte később, *Halántékdob* című kötetében.)

Az 1975-ös kiadású *Tűzkorona* kompakt, összetartó kötet: friss és lényegében kialakult látásmódról tanúskodik. Nagy Gáspár e korai verseit alapvetően hatja át a keresztény misztika szellemisége – annyira, hogy az már majdnem fordított helyzetet teremt: a költő nem használja a keresztény üdvtörténet motívumait, inkább saját énjét helyezi a meglévő szüzsébe, költői indulásához lényegében saját teremtéstörténetet alkotva, önmagát a Fiú, anyját, apját pedig szükségszerűen Mária és József szerepkörébe helyezve. „Hát repedt a váncos, kitoporzékolt a gyermek / »az angyal énekel«, a gerendák között verdes” – születéssel, örömhírel kezdődik a versfolyam (*Májusi – Karácsonyban*), és az egyre inkább emberivé váló fiú felcseperedésének képeivel folytatódik. A „Csikós-versek” (*Csikó I–II., Üveghegyen is túliak*) látomásos, Nagy Lászlót idéző sorozata az elvesztett – talán csak az emlékezetben élő – szabadság jelképét, a nyerítő csikót búcsúztatja. Ironikus fordulat, hogy a beígért lovacska helyett a gyermeknek csak a cifrán faragott mogyorófaostor marad, azt suhogtatja, fegyelmezve, képzelt száguldásra ösztökélve az úrt. A *Pontok* végletes tömörsége, repetitív szerkezete egyszerre sugároz nyugalmat és feszültséget. Pont kerül minden létező és minden cselekvés végére – „Pont: a végén a síneknek / tovább nincsen utazás” –, de a vers zárata új, fenyegető kezdetet sejtet: „Pont: a végén a szavaknak / tovább nincsen könyörgés.” A *Születésnapomra* (ahogy a *Tékozló fiú* című rövid próza is) az idegenben járó Fiú elveszettségéről tanúskodik. „Beláthatatlan város! / Hogy idomítom semmi meződhöz, / semmi anyámhoz hangomat? Tompán / kiraktak tereidre, mint egy holdutast.” Az otthontalanság érzése mellett egyre erősödik a bemocskolódástól, az árulástól való félelem is – úgy tűnik, Nagy ezt a lehetőséget minden másnál szorongatóbbnak érezte. A Város számára ingoványos csatatér volt, a könnyű győzelmek és hatalmas bukások színtere, ahol hiányoznak a hagyomány és morál már megismert tájékozódási pontjai, s ahol egy puha kézszerítés fájdalmasabb lehet a pofonnál. A beszélő besározódástól való félelme és undora szinte tapintható: „egyszeriben felelős álomjátékos lettem / felelős hazudó isten fiai közül / nevek kocsikáznak szívemen / parádés lovak kocsisok / dobognak kisdedi jászlam előtt / arannyal mirhával környékeznek” (*Film: cédulán, falevélen*).

A *Halántékdob* (1978) változást hoz: Nagy Gáspár lírája tudatosabbá, szikárabbá válik, s a versek újabban erős politikai töltetet hor-

doznak. Ilyen ironikus üzenetként fogható fel a *Ködhimnusz* markáns kiszólásaival (például „helybenzábanfutós kor”, „sokféle húzó egységpárt”) vagy a nyomasztó, hideg nyugalmú *Pár sor* is, töredékes, be nem fejezhető mondataival: „Belekezdeni az abbahagyásba / mint egy szép kukacos almába / és marad hátra pár sor / pár köpés a homokra / valamint hiteles foglennyomatok.” *A halántékon lótt versek emlékműve mögött* erkölcsi számvetés arról, meddig tartható hitelesnek a költői szerepvállalás – zárszava parancsként dörren: „AKINEK MÁR NINCS TÖBB TITKA / BECSUKÓDNI MINT A BICSKA!” A titkok tehát rejtett fegyver – a még titkot rejtő költő Nagy Gáspár interpretálásában pedig öntudatos, meztelen penge, már létevel is fenyegetést jelent a hatalom számára. A *Csak nézem Olga Korbutot* múltat, jelent, víziót és nagyon is valós vádakot ötvöző vers-örvénye a múlt névtelen(ített) áldozataira emlékeztet: „[...] és ím / begördül a nagy tavaszba / folyókanyarulatú kezünk-lábunk / hiánya de nincs bocsanat: / bokáig – mindörökre a Donban állunk.” A *Világtemetőben* Nagy Gáspár mestereitől: Nagy Lászlótól, Kormos Istvántól és a szertett színésztől, Latinovits Zoltántól búcsúzik, verse azonban személyek fölötti, univerzális érvényű halotti beszéd is egyben.

A '82-es kiadású *Földi pörök* búcsúversek valóságos erdejével indul – hogy aztán Nagy nyitott bicskaként forduljon a mentorokat, barátokat és családtagokat túlélő rendszer felé; megemlékezéseit a már egyre keményebb hangvételű rendszerkritikák versek sora (például *Automata-álmom; Nyelvem Pallosával; Tanúvallomás*) követi. Ezek között talán legismertebb az egykor nagy port kavart *Két nyárfá a hódoltságban (füllelt janicsárnapló 1556/57-ből)* című prózavers: az engedelmessé szolgává, gyilkológéppé nevelt janicsár alakja mögött nem nehéz felismerni az elvhű állami csinóvnyikot – a múlt nélküli embert, aki nevét és arcát adja a terrorhoz. „Vigyázzban álmodok – vall a harcos – Többször elfelejtem / hogy kinek a katonája vagyok. [...] Allah irgalmazzon nékem! És a Hódoltságnak! / Hogy a két fát még sokáig előrizzem félelmemben.” Alig-szimbolikus monológiát a verscímekben szereplő dátum teszi aktuálissá. A kötetzáró *Benézünk majd a múltidőbe... ősszel* lázasan rohanó sorai között viszont már tisztán, félreérthetetlenül mondatik ki a vád: „kérem / a város összes kulcsait, mert / keresek egy fölismérhetetlenre / pofozott őszi hónapot, és nem / tudom, mit válaszolnak önök, / mit tudnak erről a zárkáról, / kinél a kulcs”. A számonkérésnek erről a fokáról nincs visszaút: az 1989-ben megjelent *Múlik a jövőnk* oldalain a költő már keményeb-

ben fogalmaz – a kötetben helyet kaptak a '87-es *Kibiztosított beszéd*-ből kicenzúrázott, nagy hírű „rendszerváltó” versek is. (Jelen gyűjteményben a *Múlik a jövőnk* egyes versei a *Tékozlók imája* cím alatt szerepelnek.) Az 1984-es keltezésű *Öröknyár: elmúltam 9 éves* repetitív képvers: a szétszórt szavak nemcsak jelentésükben, de szó szerint a sorok között is rögzítik a hiányt. Hiányzik a gyilkos és az áldozat, hiányzik a test és a csont – „Nincs sehol” – csak a cím alapján meghatározható évszám (1957) és tagadószóba foglalt monogram emlékeztet a régen elkövetett bűnre. A vers második, *post scriptum* szakasza azonban kíméletlenül tudatosítja az utódok kötelességét: „egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI!” A címbe foglalt paradoxon egyszerre utal a múlt évekére és az emlékezet által örök jelenként rögzített idősvára – a nyárra, amikor Nagy Imrét kivégezték. Bibliás képpel kezdődik *A Fiú naplójából* (1986): „és a csillagos estben ott susog immár harminc / évgyűrűjével a drága júdásfa”. Az ezüst tallérokat hullató fa sokrétű szimbólum: az árusulás, és az akkor már harminc éve elnémított forradalom jelképe is lehet, s emellett *axis mundi* – világfa, amely egyként hordozza a fény és a sötétség erőit. Nagy ehhez a középponthoz mérten határozta meg az erkölcs (egyébként meglehetősen relatív) fogalmát. A megalkuvókról és kísértőkről undorral, indulatos szarkazmussal ír: „és ha jön a nyüzszítve támadó gyávaság [...] akkor eljönnek ablakod / alá a szegényes alkuvások vénei-ifjai mint mindenre / elszánt hittérítők s beárad a dögszag: a teletömött / gyomor békessége meg az ígéretekkel megtelt szemek / tócsafénye és fénytelen homálya...” A szöveg második felében említett maszkabál szintén több jelentéssel bír – tágabb értelemben vonatkozhat a forradalom utáni általános, félelem szülte szerepjátékra, ugyanakkor az írók és költők árusására, kényszeres vagy önként vállalt maszkviselésére is. *A Fiúval* Nagy Gáspár végsőkig feszítette a cenzori tolerancia határát – a mű Tisztatájbeli közlése pedig évtizedes paktumot rúgott fel. Ahogy Görömbei András *Két rendszerváltó vers* című tanulmányában fogalmazott: „Az árusulás néven nevezését úgy minősítette a kritika, hogy Nagy Gáspár fölmondta az értelmiség és a hatalom 1956 után megkötött egyezségét. Ezt a kompromisszumot természetesen nem ő és nem az ő nemzedéke kötötte, hanem az előttük járók, de ő mondta föl egyértelműen, visszavonhatatlanul. Ez a vers a maga aktuálpolitikai jelentésén túlmenően egy általános emberi-társadalmi helyzetet is maradandó esztétikai érvénnyel ítél meg.” Ami sokak számára zavaró, sőt dühítő

lehetett, hogy Nagy Gáspár versében a már jól ismert szövegközi játékkal helyezte magát a Fiú, tehát mintegy Krisztus szerepébe, „onnan léssen ítélni” élőket és morális holtakat; talán szerényletlenség, de a krisztusi maszk volt az egyetlen, amit Nagy pályafutása során többször is magára öltött.

A gyűjteménynek csak egy rövidke fejezetét töltik ki, számomra azonban igen kedvesek az *Aron mondja* című kötet (1986) felnőtt gyermekversei. Nagy Gáspár itt alázattal és egyszerűséggel ír – Weöres nyomdokában, ám szabadon –, alanyiséga pedig feloldódik, átalakul a történetmesélés folyamán. Szövegeiben csak időnként tör fel az egyéni keserűség, szorongás és gúny, ilyenkor viszont meglepésszerűen, elemi erővel hat. A „füstös” versek (*Hercegi egyfűst; Hídegügyben melegében; Füsttel írtam*) könnyed, érzéletes hangulatjátéka és a meteorológus dupla fenekű jelentései (*Ha időjós leszek...*) után végtelenül nyomasztó a kórházvers (*Kórházban, ráadásul nyáron*), mert nemcsak az idegen környezetbe kerülő gyermek, de a mindenkori alattvaló félelme, dühe is ott vibrál a szövegben: „Álmomban néha felsírok, / pedig én győzöm le doktor Tóthot, / összezsavarom, mint a drótot, s viszem, hisz elbírok / vele is, s a nővérkéekkel szintén, / akik fő-fő etetők s itatók, / csendre intők, parancsolók, / de szabadságot várnak, mint én.” Az utolsó sor csendes katarzisa feloldoz és kibiztosít – robbanásra, szabadításra kész fegyver. Érthető, hogy a Nagy Gáspár-műveket a hatalom literátusai veszélyesnek tartották, bár költészetét korántsem a politika vagy az ellenállás szándéka, inkább a tisztaság iránti vágy formálta. Számomra úgy tűnik, Nagy nem harcolni akart – csupán következetesen vállalta hitét, minden reakciótól függetlenül. Erkölcsi elkötelezettsége vezérlő elv, „gyémánttengely”, mely az egész életművet áthatja, szilárdítja.

KONCZ TAMÁS